

Recension av Nina Wormbs, *Vem älskade Tele-X? Konflikter om satelliter i Norden 1974-1989* (Hedemora: Gidlunds förlag, 2003)

Sverige kunde fått ett storskaligt rymdinstitut och ett särskilt forskningsråd för rymdrelaterade frågor med en budget större än alla forskningsrådets anslag tillsammans. Det storstilade förslaget från Rymdkommittén - med bland andra Lamek Hulthén, Bert Bolin och Hannes Alfvén i gruppen av ledamöter och experter - fick emellertid nobben när det lades fram hösten 1963. De flesta remissinstanser var mycket negativa, inte minst ute på universiteten; summorna var alldeles för höga. Det blev inget svenskt NASA. Men det blev en svensk rymdverksamhet ändå. Utan en monolitisk forskningspolitisk organisation för rymdforskning och rymdteknik fick de svenska rymdentusiasterna istället försöka hitta andra vägar för att förverkliga sina mål.

Nina Wormbs doktorsavhandling i teknikhistoria, framlagd vid Avd. för teknik- och vetenskapshistoria på KTH, är välskriven, välstrukturerad, välavvägd. Wormbs visar här övertygande att det går att samtidigt greppa mediedebatten och den teknik som används inom mediaområdet. Här får man chansen att se hur samhällssektorer som ofta diskuteras var för sig utvecklas i samspel med varandra. Med en metodologisk utgångspunkt i aktör-nätverksteorin vill Wormbs anknyta till en teoribildning som polemiserat mot idén att ingenjörer enbart ägnar sig åt teknik, politiker åt politik. Potentialen i angreppssättet infrias i den här boken.

Kommunikationssatellitprojekten som Wormbs behandlar föddes i kraftfältet mellan 1960-talets rymdentusiasm, televisionens expansion, önskan om nordisk kulturell samhörighet samt en mediakritisk kulturdebatt. Rymdentusiasterna, de som ville driva den rymdtekniska utvecklingen i Sverige, såg och anknöt till det intresse för utbyte av TV-program som fanns i nordiska kretsar. Nordiska rådet hade diskuterat etermediasamarbete sedan 1950-talet. Det fanns även ett utbyte av TV-program. Här passade satellittekniken in, den kunde användas för att öka den nordiska förbrödringen menade rymdentusiasterna när Nordiska rådets intresse för mediautbyte diskuterades i början av 1970-talet. Man pekade även på hur satellitsystem kunde bryta isoleringen i fjärran delar av Norden - oljeplattformar, Grönland, Färöarna - och dessutom få industripolitiska implikationer.

Mot dessa satellitreprenörer stod kulturkritiska grupperingar. De såg knappast satellittekniken som något som gynnade nordiska värderingar. De statliga etermediabolagens "uppfostrarfunktion skulle bli nästan omöjlig" om satellittekniken bredde ut sig, hävdade den finska

vänsterpolitikern Mirjam Tuominen i en debatt i Nordiska rådet. Det här var den tid då böcker som *Indoktrineringen av Sverige* slog an tonen i kulturdebatten. Även om det nordiska projektet, Nordsat, hade andra kulturpolitiska utgångspunkter än de som vanligtvis förknippas med den internationella nöjesindustrin, kom det att hamna i en pågående debatt kring laddade frågor som kulturimperialism, kommersialiseringen av media och underhållningsväldets sociala effekter. "Skit är skit om än per satellit", som man sa. Högljudda författare, kulturdebattörer och journalister var emot projektet men det fanns förstås förespråkare, även utanför Rymdbolagets krets av satellitentusiaster. När ett stort protestmöte mot Nordsat arrangerades på Södra Teatern i Stockholm fick "kulturarbetarnas" åsikter mothugg i teaterns foajé, där verkstadsklubben på Scania monterat upp en utställning som var för Nordsat.

Till detta kom problem med den nordiska sammanhållningen. Nordisternas vackra visioner om att nordisk högteknologi skulle främja den nordiska kulturella gemenskapen fungerade inte alltid i verkligheten vid förhandlingsbordet. En annan faktor i sammanhanget var Televerket och dess nordiska systemverk, med dess traditionella koppling till andra distributionsformer än de satellitburna. Teleförvaltningarna ansåg sig ha rätt till det område där Nordsat verkade. Televerkets statsjästemannaideal, utvecklad under lång tid, bröts mot en annan kultur på Rymdbolaget. Här utkämpade sig alltså ett slags intern strid mellan olika delar av den offentliga sektorn. Nordsat utreddes i flera omgångar, diskuterades länge och väl men sändes aldrig upp.

Satellitentreprenörerna på Rymdbolaget gick emellertid vidare med ett svenskt projekt, Tele-X. Möjligtvis hade Rymdbolaget fått blodad tand av att man börjat utveckla en svensk forskningssatellit, Viking. Vikingprojektet kunde för övrigt fått större utrymme i avhandlingen. Även om Viking var betydligt billigare och mindre kontroversiell än Tele-X, arbetade flera personer på bägge projekten och det framgångsrika Viking bör ha haft betydelse för Tele-X. Över huvud taget blir man nyfiken på kontakter mellan en mer forskningsinriktad rymdteknisk gruppering och de projekt Wormbs studerar.

Tele-X tycks ha fötts i ett mer industripolitiskt orienterat sammanhang än det mer medieorienterade Nordsat. Även på flera andra sätt skilde sig projekten åt. Man hade inledningsvis bättre relationer till Televerket, från början var det tänkt att Saab och LM Ericsson skulle få stora kontrakt på satelliten och den nordiska dimensionen, med alla sina möjligheter till försenande diskussioner, var nedtonad. Det betyder inte att det saknades kontroverser kring Tele-X.

Nordiska länder bjöds in för att delta i det ursprungligen svenska projektet vilket ledde till kontroverser, eftersom projektet i grannländerna uppfattades som alltför svenskt under en påklistrad yta av nordiskt samarbete; alliansen Televerket-Rymdbolaget kunde inte fungera harmoniskt för evigt; det rådde delade meningar om var kontrollstationen skulle placeras, varför svensk Norrlands- och regionalpolitik kom in som en faktor i processen. Men trots allt förverkligades projektet och Tele-X skickades upp med en Arianeraket från ESA:s bas i Franska Guyana 1989

Vem älskade Tele-X? är en mycket bra bok. Den visar på ett övertygande sätt hur komplicerad och kontroversiell processen bakom ett nytt tekniskt system kan vara. I slutdiskussionen anknyter Wormbs till Thomas P. Hughes dikotomi mellan moderna och postmoderna tekniska satsningar. Med sin heterogenitet och föränderlighet är Nordsat och Tele-X goda exempel på de sistnämnda. De visar på den osäkerhet och de konflikter som uppstår kring nya tekniker.

Boken får förhoppningsvis läsare även bortom den läsekrets som brukar läsa teknikhistoriska doktorsavhandlingar. De som vill förstå nordiskt samarbete har här en läsvärd bok, liksom medieforskare som finner många exempel på att mediatekniska satsningar har många variabler och därför kan utvecklas i riktningar som inte alltid går att förutsäga. I en samhällssektor där tekniken spelar stor roll - mediaområdet har egentligen en mycket fascinerande teknikhistoria - är det viktigt med förståelse av den mångfald faktorer som spelar in när en ny mediateknik växer fram. Sådan förståelse ger Nina Wormbs bok.

Gustav Holmberg